

Sead Šemsović

Materijalna kultura u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije

Mula Mustafa Ševki Bašeskija u svojoj znamenitoj *Medžmui* donosi najstarije etnografske i folklorističke zabilješke jednoga Bošnjaka o vlastitoj kulturi. U skoro šezdesetogodišnjem bilježenju događaja ljetopisne i nekrološke provenijencije dobili smo zasigurno najživlju sliku jednog grada koja je ikada nastala na širem prostoru od balkanskog. Njegove su etnografske bilješke iz oblasti materijalne kulture posebno okrenute bilježenju odjevnih predmeta, među kojima se posebno ističu kape kao najprisutniji označitelj stanovnika Sarajeva tog doba.

Ključne riječi: Bašeskija, ljetopis, materijalna kultura, etnografija, folklor

Koliko god istraživač objektivno pristupao etnografskom bilježenju, ne može izbjeći makar i najmanji udio subjektivnosti, iz jednostavnog razloga što primjećivanje nečega zanimljivog ipak dolazi iz vlastite percepcije. To se naročito da primijetiti kada se radi o starijim etnografskim bilješkama, dok će u savremenim pristupima samo pridržavanje temeljnih principa naučne objektivnosti i praćenje kategorija interesa etnologije značajno umanjiti veći upliv istraživačeve subjektivnosti. Mula Mustafa Ševki Bašeskija (1731–1809) nije “svjesni” ili profesionalni ni etnolog ni folklorist, već ljetopisac, ali će njegova *Medžmua* obilato donositi i etnografske i folklorističke slike, koje su za nas od izuzetne važnosti. Materijalna kultura u njegovim bilješkama najprisutnija je u odnosu na druge oblike, koji svojom brojnošću mnogo ne zaostaju. Putem ovih slika mi danas možemo makar donekle rekapitulirati život u Sarajevu u drugoj polovini 18. vijeka (Filan 2011), a isto tako i Bašeskijin psihološki profil – šta je to samom ljetopiscu bilo posebno zanimljivo i važno. Budući da se najveći broj etnografskih bilježaka o materijalnoj kulturi odnosi na odjeću, te da se poglavito nalaze u nekrološkom dijelu *Ljetopisa*, odnosno da se nalaze uz ime umrloga, možemo zaključiti da je Bašeskija sebi dao zadatak da pored nekih karakternih osobina rahmetlije, nekada pozitivnih, nekada negativnih, doda i njegov izbor odjevnih predmeta jer prepoznatljivost pojedinca ogleda se i u tome. Povremeno će sam izbor ili odnos zapravo biti dopuna slike o karakteru umrloga Bašeskijinog sugrađanina.

Prva zabilješka o materijalnoj kulturi, konkretno o jednom odjevnom predmetu, naći će se tek devetnaeste godine od početka bilježenja (1746/1747),¹ a bilješka nastaje tek 1764/1765. Najbogatije zabilješke, ne samo u etnografskom i folklorističkom smislu, nastat će u središnjim godinama bilježenja 1189–1205, gdje se bilješke sasvim prepoznatljivo prvih tridesetak godina postepeno usložnjavaju i dobivaju i na obimnosti i na dubini.

¹ Redovno bilježenje događaja Bašeskija je započeo 1757. godine, a podatke, kako ljetopisne tako i nekrološke, koji pripadaju prethodnim godinama zabilježio je po sjećanju.

Taj vrhunac traje nekih petnaestak godina i nakon toga postepeno, ali znatno brže negoli je to bilo uspinjanje, kreće prema pojednostavnjivanju.

Kuća i okućnica

Nailazimo na tek jednu značajniju etnografsku zabilješku o kući i okućnici u Sarajevu 1191. godine (9. 2. 1777 – 29. 1. 1778), koja se nalazi u nekrološkom dijelu te je vezana za ime umrloga:

Sejid Hasan Misirlija, iz provincije, ali se nastanio u Sarajevu u Kebkebirovoj mahali. Oženio se kćerkom kaučije (Kaukciogli) i otišao u njezinu kuću. Bijaše čovjek osrednjih godina, a kuća mu sasvim uredna i dotjerana. U avliji je imao više česama i šadrvana, zastore, jastuke, sofe, kaldrmu. To bijaše jedna rijetkost. (162)

Sami kraj zabilješke nam otkriva razlog njezina nastanka – “to bijaše jedna rijetkost”, čime nam Bašeskija ukazuje na to kako je bogatstvo ove avlije u Sarajevu, koje je uvijek imalo izuzetno uređene okućnice, ipak bilo izvan prosjeka. Samim nabranjem vidimo da je Bašeskijino oduševljenje sasvim na mjestu, jer u jednoj avliji Misirlija je imao “više česama i šadrvana”, što je svakako izuzetna rijetkost čak i za grad u kojem su česme i šadrvani stalni dio avlijskog ambijenta. Sliku čine i zastori, jastuci i sofe koji zajedno označavaju mjesta za ugodno i udobno sjedenje ili leškarenje, dok će kaldrmom slika biti uokvirena jer predstavlja puteljke između česama i šadrvana. Ovakva izuzetna slika svakako da je oduševila Bašeskiju toliko da je poželio kako njezin izgled tako i vlastito oduševljenje prenijeti do nas.

Prema procjeni Misirlijine imovine nakon njegove smrti vidimo da nije bio od najbogatijih Sarajlija tog doba, ali da je svakako bio dobrostojeći. Mujezinović u popratnim bilješkama donosi podatak da mu je imovina procijenjena na preko pola miliona akči, dok će samo prethodno predstavljenom umrlom imovina biti procijenjena na više od četiri miliona.² Time vidimo da sama količina imetka nije nužno određivala i ukus, što je svakako poznato kroz sva razdoblja čovjekovog postojanja.

Odjevni predmeti

Odjeća svakako “nije mjerilo čovjeka”, ali isto tako svakako da govori o njemu. Stoga će Bašeskija u cijelom nizu prilika navesti ili stav umrloga prema odjeći ili precizno naznačiti šta je posebno nosio, odnosno da li je po odjevnim predmetima bio posebno prepoznatljiv. Odjeća je nekada čovjekova naklonost ka lijepom i ugodnom izgledu, nekada oznaka funkcije, društvenog statusa ili porijekla, a nekada jednostavno čovjekov prezir prema svemu materijalnom pa i prema kićenju. Stoga će nam Bašeskija donositi žive slike o svojim sugrađanima i njihovom odnosu prema odjeći. Sasvim odvojenu grupu etnografskih bilježaka čine one općenito o odjeći, jer se u njima iskazuje lični odnos umrlog općenito prema odijevanju, te same bilješke ponekad više imaju odlike antropografskih

² Hadži Salih, sin Ibrahimov (Mujezinović 1987: 162).

negoli etnografskih slika. Budući da su popraćene informacijom o zanimanju te pokojom karakternom osobinom ili i samim ljetopišćevim komentarom, ovakve zabilješke iscrta-vaju jedan psihološki profil, cjelovitu ličnost iliti matricu za budući književni lik. Takvi jezički kroki crteži sama su mini umjetnička djela unutar obimnog ljetopisa. U situaciji kada se neki odnos prema odijevanju ponavlja, dobijamo materijal za potencijalni psiho-loški profil zajednice u nekoj mikro ili makro cjelini.

Općenito o odijevanju

Među zabilješkama koje su općenito o odijevanju najbrojnije su one s komentarom da se umrli *lijepo odijevao*, što je s jedne strane važno jer Bašeskija ističe nešto što nije bilo toliko često, a s druge strane i nešto što je samom njemu izgledalo kao važno za razumi-jevanje i doživljaj osobe o kojoj oblikuje bilješku.

Zuko, softa, iz Nikšića (...) Lijepo se odijevao. (222)

Avdo Krpić, mlad, udovac,³ volio je da se lijepo oblači. (226)

Mladi halački bajraktar Mustafa, lijepo se odijevao, išao bi po mahalama i ašikovao, dobar delikanlija. (229)

Ibrahim-beg Babić, kaligraf, visoka stasa, lijepo odjeven (...). (230)

Ishak-aga, iz 50. džemata, u čatal-turbanu, lijepo se odijevao. (...) (231)

Šećo Džino, sin knjigovesca. Stekao je imetak, lijepo se odijevao, ali nije dugo živio. (288)

Alikadić, koji je u mladosti pustio bradu. Bio je kadija. Umro je na putu za Istanbul. Iz naše mahale. Volio se lijepo odijevati. (327)

Gluhi mula Ibrahim; čisto i lijepo se odijevao. Umro je u Istanbulu. (327)

S druge strane, sasvim je sigurno da su ljetopiscu Papučija (str. 293) i Zimija Risto privukli pažnju svojom iskrpljenom odjećom jer je na njoj bilo neobično puno zakrpa, prije negoli su to bili jedini slučajevi zakrpljene odjeće u šezdesetak godina bilježenja umrlih.⁴ Na isti način kako je Tahmiščija privukao pažnju jer “imao je lijepu šarenu odjeću na sebi. Neki su mu predbacivali i dirali ga da je pederast, a da to njemu, navodno, nikako ne dolikuje, jer je on *varen* gospodin i otmjen čovjek.” (315) Komentari koji se odnose na sastav cjelokupne odjeće su također rijetki, vjerovatno iz razloga što su bili rijetki slučajevi da sva odjeća na čovjeku bude od istog materijala. Stoga nailazimo na tek jedan takav komentar: “Ludi Kahrman, krupan čovjek. Na njemu je bila odjeća od kalun-abe.”, odnosno od nekakve grube tkanine. (333)

Bašeskijinu pažnju privući će i druge neuobičajenosti u pogledu odijevanja njegovih sugrađana. Tako će donijeti zabilješku da je umro Kunosić, “velikog nosa, neženja. Ostavio je iza sebe više plavih odijela i lijepog kićenog oružja.” (331)⁵ Iako nemamo jasnu sliku o kojoj se vrsti odijela radi, jer današnja slika koja prati pojam “muško odijelo”

³ Riječi unutar navoda pisane u kurzivu (italik) su u rukopisu *Ljetopisa* napisane na bosanskom, dok je ostatak na osmanskome jeziku.

⁴ Zimija Risto (...) Na njemu su šalvare, dolama, pas i na glavi taća, sve iskrpljeno sa stotinu i hiljadu svilenih zakrpa. (215)

⁵ U novom izdanju *Ljetopisa* (Zenica, 2021) prevod glasi: “(...) Kunosić, jamak, velikog nosa, zgodan, neženja; imućan, ostavio iza sebe lijepih odijela, nakita i oružja; razbolio se od kuge i treći dan umro.”

sasvim sigurno ne odgovara vremenu i prostoru o kojem je ovdje riječ, sama činjenica da iza nekog ostane više nekih i nekakvih odjevnih kompleta u istoj boji svakako će privući pažnju predanom bilježniku.

Nailazimo na tek jedno pobranje šta bi sve činilo moguću varijantu cjelovitog odijela:

Jedan čovjek, zvani Paša, osrednjeg rasta. Oblačio je plavu košulju, jelek, gaće i plave tijesne čakšire, i tako bi šetao tamo-amo. Otac mu je bio poslovan čovjek. Pravi delikanlija pa se s ovima i družio. Volio je bečarluk; umro od kuge. (317)

Činjenica da su samo na ovome mjestu spomenute “tjesne čakšire” ukazuje ne to da se radi o sasvim atipičnom odjevnom predmetu tog doba, što je privuklo ljetopišću pažnju. Opis karaktera, da je šetao tamo-amo, odnosno bez određenog jasnog cilja, te da je volio bečarluk, ukazuje također na stanovito odstupanje od vrijednosti do kojih kolektiv drži, pa samim tim i Bašeskija. Sam original Bašeskijinog *Ljetopisa* dodatno će razjasniti ovu sliku, jer se u prijevodu nekako izgubio pridjev “njemački”, odnosno u to vrijeme “austrijski”, a koji jasno stoji uz ove tjesne čakšire. Time će ova Bašeskijina bilješka dodatno biti zanimljiva, jer donosi jedini primjer evropeizacije muškog odijevanja u Sarajevu tog doba.⁶

U paleti cjelovite odjeće nalazi se i “feredža” – “vrsta ženskog ogrtača od crne ili modre čohe koji su muslimanke oblačile prilikom izlaska na ulicu” (Mujezinović 1987: 462). Ovakvi su primjeri u *Ljetopisu* iznimno rijetki, jer Bašeskija među umrlim Sarajlijama rijetko bilježi žene. S druge strane, osim feredže, Bašeskija i nije mogao znati o tome kako se koja žena oblačila izvan javnog prostora, osim, naravno, za one žene koje su bile u njegovoj užoj porodici (Filan 2014: 169-170). Jedno od tih važnih mjesta nalazi se u ljetopisnom dijelu *Medžmue* te više oslikava samu pojavu nego konkretnu osobu, pa je stoga i obimnija nego što su naznake prilikom pobranja umrlih:

Luda kći jednog starca silazila bi u čaršiju. Djeca bi je zadirkivala, a ona bi ih tjerala topuzom koji joj je visio o lancu. Od nje su čak i odrasli bježali. Lijepo se pokrivala, tako da je niko nije mogao vidjeti; feredžu bi uredno namjestila. Nosila je čizme, a trčala bi tako brzo da se tome svak čudio. Nakon što se svijet njome zabavljao nekoliko dana, počese od nje strahovati, tako da su pred njom i kolukčije bježale. Navaljivala bi na vrata krčmi, na kršćane, Židove i djecu, i pritom bi psovala. (177)

Drugi primjer odnosit će se na ženu koja je prosila:

Istog dana je umrla i jedna luda žena, Firika, prljava, bez feredže koja je prosila, ali svijetu nije dosađivala, nego bi joj davao milostinju onaj ko je htio, a samo bi nekad zatražila milostinju i tada bi govorila: “Neka i tebi Allah dade”. Bila je mršava, ljutita. Kada bi joj djeca vikala “Fir-fir”, ona bi ih proklinjala. Sabrala bi dosta novaca, a imala je jednog oženjenog sina kolukčiju.⁷ (206)

U trećem primjeru feredža se javlja kao uzrok nastanka jednog nadimka:

⁶ O putovanju Sarajlija u Austriju kroz Bašeskijin ljetopis, pogledati u knjizi *Sarajevo u Bašeskijino doba* (Filan 2014: 193-194).

⁷ Zapovjednik u janjičarskoj vojsci (Mujezinović 1987: 464).

Starac Jašar-baša, koji je nekom prilikom zbog neke potrebe obukao ženinu feredžu i zbog toga mu ostade ime Feredža-Jašar. On bi se toga stidio. Bio je terzija. (301)

Ova tri primjera ukazuju na status feredže u bošnjačkoj zajednici tog doba – ozbiljna zaštita ženske intime i odlika žene muslimanke. Upravo iz tog razloga i nastaju ove tri bilješke. U prvoj, luda djevojka “feredžu bi uredno namjestila”, u drugoj je žena sličnog psihičkog stanja “bez feredže”, dok je u trećem primjeru umrli Feredža-Jašar stekao nadimak jer je “zbog neke potrebe obukao ženinu feredžu”. Sva tri primjera opisuju vanredne situacije u gradu, a ne uobičajene primjere nošenja ove vrste odjeće, što ukazuje na to da uobičajenost i ustaljenost nisu privlačile ljetopisčevu pažnju u slučaju spominjanja ovog jedinog ženskog odjevnog predmeta u *Ljetopisu*.

Odjelo je znak

Posebnu grupu Bašeskijinih bilježaka čine one u kojima je naznačeno da je neko nosio odjeću po kojoj se raspoznaje neki društveni sloj, grupa ili zanimanje. Ovakve zabilješke posebno se odnose na različite vrste uniformi, koje su imenovane kao “hil’at”, a što je Mujezinović najčešće prevodio kao “odora”, osim u jednom slučaju kada prevodi kao “binjiš”. Budući da se radi o identičnoj situaciji – odora koju paša dodjeljuje na dar – možemo pretpostaviti da je došlo do previda tokom prevođenja ili do intervencije urednika.⁸

Halil-paša je na dan Rozi-hadra krenuo u Travnik, kojom prilikom je podijelio mnogo odora. (135)

9. ševala 1191. (10. XI 1777) ili 30. tešrini evela stiže u Sarajevo po velikoj kiši Ali-paša Dagistanlija, gdje se zadrža tri-četiri dana i tom prilikom uzvane age ogrne binjišima. (156)
22. šabana (15. IX 1778) ili 3. ejlula, u ponedjeljak, dođe u Sarajevo po treći put debeli starac Mehmed-paša Silahdar. Ovo je, dakle, njegov treći dolazak. Agama i alemdarima je podijelio mnogo odora. (167)

Tom prilikom je agama, alemdarima, kadijama i čaušima podijeljeno 120, a možda i više odora, kontuša, binjiša od franačke čohe. (179)

Popisao sam odore što ih je pokrojio za pašu starac terzijski baša Elčić (Elciogli), a koje odore je paša podijelio u Sarajevu i Travniku. (184)

Abdulah-paša je u Sarajevu podijelio oko tri stotine odora, a podijelio je darove i svojoj rodbini i sirotinji. (194)

Budući da se radi o ceremoniji uručivanja odjeće, kako možemo primijetiti, ove zabilješke se niti u jednom slučaju ne odnose na umrle. Pritom, što je posebno zanimljivo, nigdje se u nekrološkom dijelu ne navodi da je neko od umrlih nosio ovu odoru te da je po tome ostao upamćen. Stoga je sasvim jednostavno zaključiti da je i sam odjevni predmet bio isključivo ceremonijalne i počasne naravi.

Binjiš općenito označava nešto duži ogrtač,⁹ koji nekada može biti tretiran kao odora (hil’at), a može funkcionirati kao sasvim civilna odjeća. I kao takav granični oblik odijevanja iznimno se rijetko javlja u svakodnevnom oblačenju:

⁸ Za uspoređivanje prijevoda i originalnog teksta izuzetnu pomoć je pružila prof. dr. Kerima Filan, kojoj se ovom prilikom zahvaljujem.

⁹ “Široki ogrtač, kaput od čohe (većinom crvene) sa širokim rukavima.” (Mujezinović 1987: 460)

Sudžuka (Sucukaogli), u čatal-turbanu i u crvenom binjišu. (131)

Bjelobradi Kanić (Kano-ogli), stalno je posjećivao i slušao vazove, nosio binjiš koji je bio izbljedio. (157)¹⁰

Žmirko, tabak, visok, bjelobrad, mršav, u žutom binjišu. (179)

Najveći broj bilježaka o nekom odjevnom kompletu, sada u nekrološkom dijelu, odnosi se na dervišku odjeću, što ukazuje na duži period života tokom kojega je stanovnik Sarajeva nosio dati odjevni predmet, za razliku od počasne odjeće, te je samim tim odjeća postala njegovo obilježje ili oznaka. Cjelinu derviške odjeće čine “hrka” i “ćulah”, odnosno ogrtač od grubog tkanja i derviška kapa od valjane vune. Pojedini primjeri nam sasvim jasno uspostavljaju vezu između stupanja u derviški red i oblačenja ove karakteristične odjeće kao cjeline, bez izdvajanja jednog od dva navedena dijela, što označava svojevrsnu inicijaciju, dok će se u nekim slučajevima izvan postupka inicijacije javiti samo hrka.

Derviš Meho, rodom iz Foče, siromah, prosjak, u ćulahu i hrki (...). (172)

Imam džamije na Begovcu, Puškin brat, starac, u bijeloj hrki. (131)

Hadži Ahmed Prešljo, trgovac duhanom, poludio od pića. Nakon ozdravljenja stupio je u derviški red; obuče hrku, ćulah, zanemari ovaj svijet i postade pravi derviš. (242)

Derviš Ahmed, aščija u Imaretu, stalno je na glavi imao ćulah. (...). (260)

Derviš Salih, *opančar*, šejh hadži-Sinanove tekije (...) još u mladosti stupo u derviški red, obukao hrku i ćulah (...). (272)

Hadžimusić, timurdžija, hafaf, derviš, kaderija, u ćulahu i hrki, žutobrad. (...). (280)

Starac Bečić, u hrki, mevlevija, siromašan. (...) (289)

Cjelovita odjeća kojom se označava neko specifično zanimanje prepoznatljiva je u jednoj zabilješci: „Hafiz Škoda Kalajdžić (...). Obukao je odjeću hafisku. Malo umišljen.“ (229) Bašeskija ne propušta priliku da uz naznačavanje odjeće i funkcije koju ona prati spomene i karakternu crtu Kalajdžića. U istu kategoriju cjelovitih odijela koja označavaju neko zanimanje ili društveni sloj prepoznamo i sljedeće zabilješke: “Mula Avdija, *tasar*¹¹ (...). Nosio je janjičarsku odjeću.” (227) i “Kurtalić Soko, znao je pisati nesh pismo, pobožan, u janjičarskoj uniformi.” (229), gdje će oba primjera pokazati da su slučajevi cjeloživotnog nošenja uniforme iznimna rijetkost, te kao takvi i padaju u oči ljetopiscu.

Među krupnijim komadima odjeće nalazi se i ćurak, kao “krznjeni ogrtač” (Mujezinović 1987: 461), i koporan, kao “kaput od domaćeg sukna”:

Debeljko u crvenom ćurku;¹² umro u Neretvi. (67)

Junačni starac, sarač, u zelenom ćurku. (150)

Prvi je umro jedan starac velike i bijele brade, zvani Rodonjić (Rodonaogli), mumdzija,¹³ u prljavom ćurku. (157)

¹⁰ U originalu stoji: “Kanoogllı ak sakallu, vā’zı ders dāim dıñlerdi, solmuş bir biniş giyerdi” (Filan 2011: 271), iz čega jasno vidimo da u Mujezinovićevom prijevodu nedostaje dio “nosio je binjiš koji je bio izbljedio”.

¹¹ Izrađuje tasove (Mujezinović 1987: 468).

¹² Kırımızı kürklü (Filan 2011: 240).

¹³ Svjećar (Mujezinović 1987: 465).

Ahmed-aga Čaluk (...) u velikom od bijele lisice ćurku, poput pašinog ćurka, volio je da se lijepo oblači. (208)

Delikankija Bubnjić, u krimskom ćurku. (225)

Mula Jašar Satić (Šatiogli). Bio je čudnovat čovjek, ćurak, stare šalvare. (228)

U Sarajevu za bošboga¹⁴ odrediše bajraktara Kesu, koji obuče ćurak i uz bubnjeve poče popisivati vojsku. (250)

Bogataš hadži Salih (...). Oblačio je veliki i skupocjeni ćurak od samura. Bio je veseljak čovjek.¹⁵ (343)

Salih Tajeran, iz nekog sela kod Kreševa, delija, krupan čovjek u seljačkoj nošnji. Oblačio bi suknjeni koporan,¹⁶ a ponekad bi ga prebacio preko ramena. (226)

Iz navedenih primjera vidimo da je ćurak općenito bio dosta čest odjevni predmet, ali da Bašeskija bilježi samo one primjere koji su se izdvajali. To isticanje može biti prema vrsti krzna od kojeg je napravljen – samur i bijela lisica; neuobičajene boje – crven i zelen ili prema porijeklu – krimski ćurak te zbog neodržavanja krzna – prljavi ćurak. Jedan od komentara sasvim jasno kazuje o neuobičajenoj odjevnoj kombinaciji – ćurak i šalvare, što je očigledno privlačilo pažnju posmatrača pa i samog Bašeskije, koji će svoju konstataciju “bio je čudan čovjek” potkrijepiti slikom bez glagola ili veznika “ćurak, stare šalvare”. Iako ove slike donose izuzetne pojave u odijevanju, one ipak oslikavaju kako zajednicu u kojoj se javljaju tako i samog Bašeskiju koji ih primjećuje, ocjenjuje i komentira.

Na tek jednom mjestu ljetopisac će navesti “anteriju” – vrstu gornje haljine. (Mujezinović 1987: 459):¹⁷

Huso, terzija, imam koji je uvijek slušao vazove. Umjesto ćurka oblačio bi dugu anteriju od šarene *manice*. (241)

Iz ove kratke bilješke iščitavamo da je Huso bio zanatlija (terzija), od čega se izdržavao, i da je bio i imam, što oslikava vrijeme i običaje uređenja islamskog života u Sarajevu tog doba. Privukao je pažnju ljetopiscu time što je kod drugih imama išao na vazove, što je očigledno i tada bila iznimna rijetkost, da bi kao poseban kuriozitet bilo njegovo oblačenje duge anterije od šarene manice. Sama činjenica da je taj dugi odjevni predmet od deblje tkanine šaren, dovoljno je da u zajednici bude primijećen. Pojam *manica* upotrijebljen je u *Ljetopisu* na bosanskom jeziku te nismo uspjeli odgonetnuti o kojem se tačno materijalu radi.

Među “donjom odjećom” u *Ljetopisu* se javljaju “čakšire”, “šalvare” i “pelengaće”:

Starac Puška, koji je prodavao podveze (za čakšire). (85)

Isti mula je zabranio Židovima da oblače žute papuče s crvenim tomakama,¹⁸ pa su ovi iz inada oblačili i čakšire naizvrat.

Topčijski aga iz sarajevske tvrđave. Ranije je nosio plave čakšire. (288)

Siromah Nurko, koji je prodavao podveze za čakšire. (338)

Popularni naivni luđak Alija (...) oblačio bi velike šalvare i taću. (113)

¹⁴ Zapovjednik neregularne vojske (Mujezinović 1987: 460).

¹⁵ Samurovina, koža od kune zvane samur (Mujezinović 1987: 467).

¹⁶ “(...) iri adem bir yen *sukna koparandan* giyerdi.” (Filan 2011: 305).

¹⁷ “Muške anterije su kratke, obično od deblje tkanine i na prsima presamićene, dok ženske mogu biti duge i kratke, prave se od svile, polusvile i čita.” (Škaljić 1965: 95)

¹⁸ “Žute ženske visoke mestve kao čizme.” (Mujezinović 1987: 468)

Pado, sagrdžija (...) u kratkom džubetu i starim šalvarama, lud, ali ne sasvim. (160)
(...) stigao je u Sarajevo oslobođeni Bušatlija s 15.000 vojnika, koji prenočiše u Polju. Većinu njegove vojske sačinjavali su raja nemuslimani, obučeni u *pelengaće*, kakve obično nose raja – seljaci nemuslimani. (283)

Broj primjera čakšira i šalvara je identičan, jer se uz navedena dva primjera šalvare javljaju i u ranije spominjana dva slučaja: Risto Zimija (usp. fusnotu 3) i Mula Jašar Satić, spominjan u dijelu o ćurku. Razlika između primjera čakšira i šalvara ogleda se u činjenici da se šalvare javljaju isključivo kod pojedinaca lošeg mentalnog zdravlja, što je i razumljivo, jer je ovaj odjevni predmet bio dominantno prisutan kod ženskog odijevanja. Od četiri primjera s čakširama dva su vezana za prodaju podveza za čakšire, jedan nastaje u priči o židovskom otporu oblačenjem naizvrat čakšira i jedan je vezan za primjer oblačenja “plavih čakšira”. Iz posljednjeg primjera možemo zaključiti da je svaka pojava plave, žute, crvene i zelene odjeće, te naravno i šarene i iskrpljene, privlačila pažnju ljetopisca kao izuzetak.

Primjer *pelengaća*, koji se u ovom obliku i javljaju u osmanskome rukopisu *Ljetopisa*,¹⁹ sasvim je precizno pojašnjen kao seoska nemuslimanska odjeća, vjerovatno sačinjena od jeftinog bijelog platna, zbog čega je i dobila ovakvo ime. Ovakva odjeća, budući da je bila netipična za muslimansku urbanu sredinu, privlačila je pažnju u Sarajevu.

Kape

Zasigurno najraznovrsniji odjevni predmet u etnografskim zabilješkama unutar *Ljetopisa* jesu kape, što je sasvim prirodno znajući koliko islamska kultura posvećuje pažnju “pokrivki za glavu”. S jedne strane kultura ovog pokrivala sastavni je dio Poslanikovog sunneta, a s druge ima i svoju označiteljsku funkciju unutar jedne kulture. Pojavljuju se u najvećem broju primjera i njihova raznovrsnost ne može se mjeriti niti s jednim drugim odjevnim predmetom. Nekada će Bašeskija spomenuti čak jedan dio kape, jer je sam taj dio u primjeru određenog čovjeka činio zanimljivost, kao u onom primjeru gdje “Bolesni tevećelija Habibija mula Salih (...). Pustio je tajlasan od aršina. Tako je radio pet do deset dana” (195-196), gradeći vrlo kreativno sliku tevećelije Habibija kojem se jedan kraj namotane ahmedije (tajlasan) spušta cijeli aršin (68 cm) niz pleća i tako vihori.

Među kapama najbrojniji jesu turbani – kape sastavljene od fesa na koji je namotana čalma ili saruk (Mujezinović 1987: 569, Škaljić 1965: 624), koji se javljaju kao: janičarski, emirski, hodžinski, tulbent-turban, tabla-turban, kauk-turban, đevrek-turban i čatal-turban, od kojih je najprisutniji posljednji. Pri tome je razlika između ovih turbana zasigurno najprije u materijalu od kojega su načinjeni fes i platno, a potom i u načinu namotavanja čalme.

Čatal-turban

Poznati i ugledni berber *Ahmo* Sarač. Na glavi je imao čatal turban; poginuo. (84)
Hadži Ibrahim-efendija Hadžiduraković (Hacidurakogli), nosio je na glavi čatal-turban. (130)

¹⁹ “pelengaće” (Filan 2011: 200)

Ali-efendija, iz Nevesinja (Nevesinli), koji se nastanio u Sarajevu; nosio je čatal-turban. (132)

Mula Ahmed Muhasil, muteselimov katib; imao je na glavi čatal-turban, osoro bi govorio. (141)

Ali-beg Popovac, visok i star, na glavi je imao čatal-turban i veoma se lijepo odijevao, ugodan čovjek. Bio je vješt u igri šaha. (143)

Hadžikasumović (Hacikasumogli) iz Careve mahale, emir, u čatal-turbanu. (143)

Bjelobradi trgovac mula Avdija Potogija (...) nosio je na glavi čatal-turban. (168)

Dizdar sarajevske tvrđave Mehmed, u čatal-turbanu. (213)

Hadži Alija, bogati bazrđan, u čatal-turbanu. (216)

Zet Ablagije, mlad, crnook, u emirskom turbanu. Prilikom dženaze na tabut su mu stavili čatal-turban. (226)

Mula Ibrahim Gelma, atar u čatal-turbanu. (228)

Ishak-aga, iz 50. džemata, u čatal-turbanu, lijepo se odijevao. (231)

Kaligraf mula Ahmed Čelebija (...). Na glavi je imao čatal-turban. (247)

Hadži Salih, knjigovezac (...). Nosio je na glavi čatal-turban. (289)

Trgovac Srhatlić, iz 50. džemata, u čatal-turbanu, bio je malo sulud. (297)

Muharem-efendija *Zlokrp*, krupan čovjek, u čatal-turbanu, lijepo odjeven. (324)

Mula Mustafa Merdevinlić (Merdevinlizade), imam s Pala, sasvim star i debeo čovjek, u čatal-turbanu. (328)

Bolesni hadži *Kadrija* (...) u čatal-turbanu. (331)

Kada je Mula Hasanu trebalo da se rodi dijete, klanjao sam istiharu i u snu vidio kako jednog kafira nose na tabutu a na koji je stavljen lijepo zamotan čatal-turban. (413)²⁰

Budući da je čatal-turban²¹ kapa koju nose učenici pojedinci iz zajednice (Mujezinović 1987: 460), Bašeskijina potreba da istakne njezino nošenje zasigurno da ima važan značaj u pamćenju kulture označavanja učenih određenim odjevnim predmetom, što kao kulturni fenomen nije nepoznato i u drugim klasičnim kulturama. Ovu će kapu nositi hadžije, dizdari, ugledni berberi, age, pisari, kaligrafi, trgovci, ulema, što ukazuje na jasne principe prepoznatljivosti kape kao označitelja ugledne osobe. S druge strane, ova kapa ne pripada nekom određenom esnafu, već visokom društvenom rangu bez obzira na zanimanje, čime će biti sasvim izdvojena kao civilni odjevni predmet zaseban od vojnih kapa, među kojima se posebno izdvaja janjičarski turban:

3. ševala (4. XI 1777) nakon smrti mevlevijskog šejha Mustafe, dužnost šejha zatražiše za sebe derviš Koko Sulejman, kahvedžija, derviš, kaderija Osman i Šeho Čelengir. Šejhluk je konačno dodijeljen Šehi Čelen-giru. Upozoriše ga da treba da se skine janjičarski turban i da ga zamijeni ćulahom. (156)

Omalešni mula Ibrahim Bos (...) nosio je janjičarski turban. (103)

Sočo, prekomorski trgovac stokom (...). Oblačio je janjičarski turban. (150)

Hadži Murat, bazrđan, (...) oblačio je janjičarski turban. (195)

²⁰ Ovaj će san Bašeskija protumačiti tako da će “s obzirom da dijete ne nosi saruka”, žena za koju je klanjana istihara “roditi žensko dijete”. (413)

²¹ U kakvoj je vezi ime kape sa značenjem izraza *čatal* (viljuška, račva, rašlje) nismo uspjeli utvrditi (usp. Škaljić 165: 165). Moguće je da se radi o određenom načinu zamotavanja turbana.

Bekir baša, čokadžija, bio je ortak hadži Mehmed-age Džine, a kasnije je i sam radio i trgovao. Nekad bi na glavi nosio tatarsku kapu, a ponekad janjičarski turban, zalazio bi u konake gospode. (197)

Hadži Ismail Čomara, trgovac, (...) na glavi je nosio janjičarsku kapu, a i dalje je nastavio učenje jutarnjih virdova u tekiji. (281)

Iako je janjičarsko vojno ustrojstvo u Osmanskom carstvu dokinuto tek 1826. godine, prisustvo janjičarskih kapa u Sarajevu u drugoj polovini 18. stoljeća je iznimna rijetkost. U polustoljetnom bilježenju Bašeskija navodi tek nekoliko primjera nošenja ove kape, što je očigledan pokazatelj da se u gradskim sredinama nije običavalo nositi vojnu odjeću.²² To se posebno vidi u prvom primjeru, kada novoimenovani šejh tekije na Bembaši mora promijeniti kapu stupanjem na novu dužnost.

Ostali turbani

Ludi Mujo, nosio je đevrek-turban, bio je bradat i omalešan. (134)

Starac Jaho, pekar s turbanom. (205)

Tabak, bostandžija, koji je na glavi nosio hodžinski turban. (208)

Ibrahim-baša Jednjak Misirlija, misirski trgovac. Pametno bi govorio i nosio je turban na misirski način. (213)

Zet Ablagije, mlad, crnook, u emirskom turbanu. (226)

Bjelobradi hadži Mehmed, alemnar tabak, terzija. Imao je na glavi tabla-turban. (257)

Šeho Čekrica, koji je u čaršiji prodavao otpatke za mačke (...). Ponekad bi se viđao u kaukt-turbanu²³ čistom i izglednom. (272)

Osman-baša, kazaz, u tulbent-turbanu, iz Koševa. (308)

Mula Avdija Sučić, naslijedio je svog bogatog brata, nosio je na glavi turban omotan oko fesa. (336)

Veoma star Sumbul, kojem je na tabut stavljen zeleni turban, a inače ga za života nije nosio. (342)

Šarolikost preostalih vrsta turbana nije pretjerana, već se i dalje zadržava princip da je kapa oznaka onoga koji je nosi, te da povezanost između oznake i označenoga nije upitna. Posebno se zanimljivim čini primjer gdje Misirlija, misirski trgovac, nosi turban koji je namotan na misirski način, što samo naizgled može ličiti na pretjerano ponavljanje, ali činjenica da je ovo jedini slučaj takvog kićenja slike o umrlome ukazuje na izuzetnost pojave kojoj Bašeskija svjedoči.

Među ostalim vrstama kapa javljaju se još i kalpak,²⁴ poša,²⁵ kalafat,²⁶ kauk,²⁷ astar²⁸ i taća.²⁹

²² Slična je situacija i za nošenje "kalafata" kao vrste crvenog ćulaha kojeg su nosili janjičarski age. (Mujezinović 1987:464)

²³ "saruk ka'uk" (Filan 2011: 322)

²⁴ Kaciga (Mujezinović 1987: 464); vojnička kapa kod koje je obod od krzna (Škaljić 1965: 388).

²⁵ Vojnička kapa u janjičara, slična turbanu ili saruku (Mujezinović 1987: 466, Škaljić 1965: 522).

²⁶ Vidi fusnotu br. 18.

²⁷ Kapa od debele vune ili pamučne tkanine oko koje je omotana pouska čalma (ahmedija) (Mujezinović 1987: 464, Škaljić 1965: 400).

²⁸ Tanko bijelo pamučno platno, platno za postavu (Mujezinović 1987: 459, Škaljić 1965: 522).

²⁹ Mala lahka kapa koja se stavlja ispod saruka ili fesa (Škaljić 1965: 495).

Hido, tutundžija, u kalpaku. (65)
 Slijepi prosjak, starac, koji je na glavi nosio zeleni kalapać.³⁰ (72)
 Husejin-baša, u kalpaku. (76)
 Spomenuti Sejid Mehmed dobio je odmah i turnadžiluk, postao čirak, pa se kao takav zaputi paši u Travnik, obuče kalafat i nakon toga se vrati u Sarajevo. (83)
 Međutim, Uzun-Mahmut jedne noći na konju pobježe iz tekije i tako se spase. Bježeći kroz čaršiju udario je o jedan oluk tako da mu je spao kauk. (117)
 Ali-baša Juvadžija, siromašnog stanja (...). Na glavi je nosio pošu, iz 50. džemata. (150)
 Bjelobradi Mataradžija, iz 45. džemata, u kojem džematu je često bivao bašeskija. Imao je krupne oči, crnu put, krupan čovjek. Na vojni postade hasećija i na sebe stavi kalafat, ali, kako izgleda, plaću nije primao. (162)
 Oniski kalajdžija Škoda, stalno je na glavi imao “astar-kapu”. (169)
 Salih Vilajetović (...) na glavi je nosio tatarski kalpak. (197)
 Bekir-baša (...). Nekad bi na glavu nosio tatarsku kapu. (197)
 Jedan starac s taćom na glavi. (199)
 Bab-Alija (...) na glavi je imao astar. (205)
 Kara-Meho (...) na glavi je imao taću. (205)
 Starac Ali-baša u kauku i crnoj poši. (205)
 Poznati siromah Obložder (...) na glavi je imao tatarski kalpak i pâs. (205)
 Starac Ahmed-čajuš, iz 50. džemata, u kalafatu, osrednjeg rasta, velike brade, pobožan, nosio bi u ruci tespih, a bijaše siromašan. (216)
 Mustafa-baša Hrnjo, binjedžija, trgovac. Na glavi je nosio agir-taću. (225)
 Kulen s Krajine, omalešan u plavom kauku. (227)
 Hadžismajlović (...). Na glavi je nosio taću. (228)
 Poznati aga tobdžija Ismail-aga; obukao je kalafat. (236)
 Hadži Avdija Spaho Čarkić, moj djed, umro u devedesetoj godini. (...) Na glavi je imao taću od janjeće kože. (326)

Iz ovih popisa vidimo da su kape, pored oznake društvene pozicije, označavale i imovno stanje. Tako će astar i taća biti kape sarajevske sirotinje, čak i u primjeru kada se radi o “agir-taći”, kao nekoj kapi od nešto kvalitetnijeg ili jačeg platna. Kape nisu označene nekom određenom bojom, osim u dva slučaja, kada se opet radi o zelenoj (72) i plavoj boji (227), dok će kalafat u svojoj definiciji biti crvena kapa janjičarskih aga. Uz kalafat će kao vojna kapa funkcionirati još i kalpak i pošu, dok će ostale biti isključivo civilne kape namijenjene uglavnom onima slabijeg imovnog stanja.

Sasvim neobična pokrivka za muškarčevu glavu javit će se u jednoj bilješci gdje se veli kako “Starac, čibukčija, tirjačija, glavu bi povezivao jemenijom.” (131), što je sasvim originalna slika u kojoj stariji Sarajlija s mahramom, kao tipično ženskim pokrivalom, povezanom glavom ide sokacima.

³⁰ Nejasno je zašto je Mujezinović ovako preveo, budući da u originalu stoji “yeşil kalpak başında idi” (Filan 2011: 241).

Obuća

Obuću Bašeskija posebno ne komentira, niti ona u njegovom doživljaju svijeta ima neki određeni status u kulturi odijevanja. Spomenut će samo pojedince koji se bave izradom obuće kao što su čizmedžije, ili će govoriti o događajima unutar njihovog esnafa. Eventualno će istaći nekoga ko je pravio male čizme (307) ili žute čizme (331), što ulazi u Bašeskijin manir potrage za neuobičajenim i nesvakidašnjim pojavama uz bilježenje samih događaja i ljudi. Tu će naravno svoje mjesto naći i “siromašni krpedžija mestava i tomaka” (331), gdje su mestve tanka kožna obuća bez đona, a tomake “žute ženske visoke mestve kao čizme” (Mujezinović 1987: 468).

Pritom, opanci će se javiti samo prilikom jedne zgode:

Kada Bušatlija prispije u bosansku ordiju u Podrašnici, ponudi mu vezirov čehaja položaj paše s tri tuga, ali to Mahmut-paša odbije ispričavajući se da on još nije zaslužen za tu čast, jer nema ni brade, ne nosi čatal-turban, a i na nogama su mu opanci. Bušatlija izjavi da će za ovo biti zaslužen istom onda kada pobijedi Austrijance. Kada su Mahmut-pašu upitali šta on misli ko je dostojan te časti, on im predloži Miralema Skopljaka, kojeg imenovaše za bosanskog valiju, a jednog Arslan-pašu smijeniše 25. muharema 1204. (15. XI 1789) godine. (283)

I zanimanje opančara javit će se samo jednom, i to u slučaju smrti šejha Hadži Sinanove tekije, derviša Saliha, opet u jednom neočekivanom razvoju događaja:

Derviš Salih, *opančar*, šejh hadži-Sinanove tekije, žutobrad, kokošijeg vida, pravi i dobri čovječuljak, koji se nije ni u što miješao, nego se bavio samo svojim poslom. Nije bio sasvim star, ali je još u mladosti stupio u derviški red, obukao hrku i ćulah, stalno bi učio virdove. Kod njega, to Alah zna, nije bilo ružnih svojstava. Bio je bolestan, imao je dvije žene. Bavio se izradom čarkova, bijaše pobožan. U velikom požaru Sarajeva, bježeći iz dućana od vatre, pao je u jedan bunar, gdje je pronađen nakon deset dana, izvađen iz bunara i sahranjen u groblju više Sinanove tekije.

Zaključak

Od slika koju Bašeskijini etnografski zapisi kreiraju najsloženije, najobuhvatnije i najbogatije su među brojnim kasnijim pokušajima da se posveti pažnja odijevanju stanovnika jednoga mjesta. Sa iznimnim osjećajem za detalj *Ljetopisac* uspješno bilježi svaku logičnost i nelogičnost u odnosu čovjeka i njegove odjeće u društvenoj okolini kojoj pojedinac pripada. Izuzetan je doprinos Bašeskijinog *Ljetopisa* poznavanju života u Sarajevu u drugoj polovici 18. stoljeća. Broj raznolikih odjevnih predmeta, među kojima su i neki sasvim atipični, premašuje sve domaće zabilješke o odjeći, a važnost tome posebno pojačava činjenica da je to samo jedna od niti koje se mogu upratiti u skoro šezdesetogodišnjem bilježenju.

Građa

Bašeskija, Mula Mustafa Ševki (1987), *Ljetopis (1746–1804)*, Sarajevo.

Bašeskija, Mula Mustafa Ševki (2021), *Ljetopis (1746–1804)*, Zenica.

Literatura

Beljaškić-Hadžidedić, Ljiljana (1987), *Gradska muslimanska tradicijska nošnja u Sarajevu: priručnik za rekonstrukciju narodne nošnje*, Zagreb.

Filan, Kerima (2011), *Sarajbosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, Sarajevo: Connectum.

Filan, Kerima (2014), *Sarajevo u Bašeskijino doba*, Sarajevo: Connectum.

Krnjević, Hatidža (1969), "Tragom stare hronike", *Izraz* XIII/1, Sarajevo, 62-66.

Nametak, Alija (1968), "Folklor u Ljetopisu Mula Mustafe Bašeskije", *Narodno stvaralaštvo – Folklor*, sv. 25, 187-191.

Nametak, Fehim (1985), "Folklorna građa u neobjavljenom dijelu Bašeskijinog 'Ljetopisa'", u: *Zbornik radova XXXII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine*, Novi Sad, 373-376.

Škaljić, Abdullah (1965), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Material culture in *Chronicle* of Mula Mustafa Bašeskija

Summary

In his famous 'Medžmua' (collection), Mula Mustafa Ševki Bašeskija brings us the oldest ethnographic and folkloristic notes of a Bosniak about their own culture. In his nearly sixty years of recording events of chronicle and obituary provenance, we obtained the certainly most vivid picture of a city that has ever been created in the area much wider than the Balkans. His ethnographic notes in the field of material culture are particularly focused on recording items of clothing, among which hats stand out as the most common signifier of the citizens of Sarajevo at that time.

Key words: Bašeskija, chronicle, material culture, ethnography, folklore